

EESTI RAHVARAAMATUKOGUDE ÕIGUSLIK SEISUND XIX SAJANDI TEISEL POOLEL JA XX SAJANDI ALGUL

K. Veskimägi

Eesti kirjanduse ja rahvaluule kateeder

Esimene meieni jõudnud eestikeelne raamat nägi trükivalgust juba 1535. aastal, ent järgmist lahutab sellest terve aastasada. Ja taas pidi mööduma samasugune ajavahemik, enne kui eesti raamat hakkas ilmuma pidevalt aastast aastasse. Ning usulis-kiriklikku ainuvalitsevat pitsert pidi eesti raamatutoodang kandma veel läbi terve sajandi.

Alles XIX sajandi esimesel poolel kujunesid tingimused sellisteks, et võisid tekkida esimesed raamatukogud eestikeelse kirjandusega.

Eesti raamatukogude ajalugu — see on eelkõige rahvaraamatukogude ajalugu selle sõna laiemas tähenduses. Eesti raamatu kogumisele ja säilitamisele teaduslike eesmärkidega lähenes vaid Opetatud Eesti Selts, Eesti Kirjameeste Selts ja hiljem Eesti Üliõpilaste Selts, viimase alustatud töö jätkajana Eesti Rahva Muuseum.

Rahvaraamatukogude paremik, algul koolide juures, siis aeg-ajalt üle minnes rohkearvuliste seltside valdusse, kasvas välja sõna otseses mõttes rahva hariduslikest vajadustest. Eesti rahvaraamatukogude arengutee ei ole olnud kerge. Polnud ei uhkeid hooneid pidulike saalidega, ei riiulitemetsa kümnete tuhandete köidetega, ei erialase ettevalmistusega kutselisi raamatukoguhoidjaid ega ka tuhandepäist lugejatemurdu. Raamatukapp klassinurgas, selles mõnisada õhukest raamatukest, neid korraldamas ja lugejatele välja andmas meie väsimatu, tuhande kohustusega koormatud rahvaalgustaja-koolmeister, vallakirjutaja või muidu kirjandussõber — selline oli rahvaraamatukogu algus. Ja selliseks pidi rahvaraamatukogu jääma pikkadeks aastakümneteks.

Haruharv toetus vallakassast, kindlam sissetulek lugemismak-
sust, aeg-ajalt korraldatavast peost, loteriist või näitemängust, kuid ei iialgi nendelt, kes tsaaririigis olid seatud hariduselu juh-

tima — haridusministeeriumilt ja selle inspektoritelt. Hoopis vastupidi: toetuse asemel tuli ainult takistusi, nõuande asemel vaid bürokraatlik-ahistav tsirkulaar.

Tsaarivõimule oli hariduse levitamine orgaaniliselt võõras. Ta teadis, et see õõnestab ta jalgealust. Sellele vastav oli riigivõimu suhtumine koolidesse ja ka raamatukogudesse. Paljastades tsaarivalitsuse ja selle haridusministeeriumi reaktioonilist tegevust, kirjutas Lenin: «Niisugust metsikut maad, kus rahvahulgad oleksid hariduse, valguse ja teadmiste poolest niivõrd *paljaks röövitud* — niisugust maad ei ole Euroopasse peale Venemaa enam ainsatki jäänud.»¹ Ja edasi: «Politsei nuhkimine, politsei omavoli, politsei *takistused* rahvale hariduse andmiseks üldse ja tööliste eriti, selle *hävitamine* politsei poolt, mida rahvas ise oma hariduse heaks teeb, — see on kokkuvõttes *kogu* tegevus, mida avaldab ministeerium...»²

XIX sajandi 60—70-ndail aastail toimus Eesti ühiskonnas suur edasimineku. Rahva suurenevad hariduslikud ja kultuurilised vajadused kutsusid esile ka raamatukogude arvu tõusu. Varem oli raamatukogude asutamisinitsiatiiv pastorite käes, nüüd olid küpsenud tingimused rahva enese poolt asutatud raamatukogude tekkimiseks. 80-ndate aastate algul oli maal umbkaudu juba 150 raamatukogu. Suurem osa nendest tegutses koolide juures, korraldajateks kooliõpetajad, toetajateks ümbruskonna elanikud-lugejad. Hiljem tekkisid raamatukogud mitmesuguste seltside juures.

150 raamatukogu — see oli oma aja kohta küllalt suur arv. Ent milline oli nende raamatukogude õiguslik seisund? Kuidas käsitasid tsaarimpeeriumi seadused raamatukogu üldse ja hariduslikke eesmärke taotlemaid eriti? Vastus sellele küsimusele aitab meil paremini mõista muutusi raamatukogude tegevuses, selle tõuse ning mõõnu.

Raamatukogude kohta olid tsaari-Venemaal kehtestatud ülimalt tagurlikud seadused, mis kord-korralt muutusid üha reaktioonilisemateks. Kogu raamatukogudesse puutuv seadusandlus lähtus 1865. a. kinnitatud tsensuurimäärustikust, mis fikseeris raamatukogudele tegevusloa andmise korra. Tuleb kohe öelda, et tsensuurimäärustik käsitas raamatukogu mitte kui hariduslikku asutust, vaid kui ärilist ettevõtet: raamatukogu jaoks anti luba samasuguse korra järgi kui trükikodadele ja raamatukauplustele. Nii viimaste kui ka raamatukogude asutajateks võisid seaduse järgi olla eraisikud, aktsiaseltsid ja osühingud, seega mitte sõnagi hariduslike eesmärkidega seltsidest. Loa andis kohalik kuberner, kelle heaksarvamisest oleneb, kas lubada või mitte trükikoja, raamatukaupluse või raamatukogu avamist.

¹ V. I. Lenin, Rahvahariduse ministeeriumi poliitika küsimusest, Teosed, 19. kd., lk. 116.

² Sealsamas, lk. 119.

Kirjeldatud kord kehtis praktiliselt nende raamatukogude kohta, mis asutati ärilistel eesmärkidel kas raamatukaupluste juurde või samasuguse sihiga üksikisikute poolt. Seadus ei nimetanud neid isegi raamatukogudeks, vaid «lugemiskabinettideks» («кабинет для чтения»), hiljem laenuraamatukogudeks («библиотека для чтения»)³.

Kuid hariduslike eesmärkidega raamatukogude kohta kehtestati aasta-aastalt üha uusi kitsendavaid määrusi ja ringkirju, nii et isegi asjaomased ametkonnad kaotasid neis orienteerumisoskuse. Kuigi neilegi andis loa kuberner, kinnitas nende põhikirja siseministeerium. Et säärase raamatukogude üle kontrolli teostada, nõuti alates 1867. aastast, et raamatukogu juhatusse kuuluks tingimata kas gümnaasiumi direktor või kreiskooli järelevalvataja.⁴ Kui linnades sellise nõudmise täitmine oligi vahest võimalik, siis maal igatahes mitte. Uhes siseministeeriumi konfidentsiaalses ettekirjutuses oligi otseselt öeldud, et raamatukogude asutamine on lubatud üksnes kubermangu- ja suuremates maakonnalinnades, maal aga keelatud.⁵

1884. aastal, süveneva poliitilise reaktsiooni tingimustes, kehtestas Aleksander III raamatukogude kohta uue, «ajutise» määruse. See andis raamatukogudele raske hoobi. Kõigepealt tuli iga raamatukogu avamise eel teatada kubernerile isik, kes on tema eest vastutav. Vastutav isik pidi olema poliitiliselt täiesti lojaalne. See aga tähendas, et asutamiskoostajate loomisele kaasa sandarmeeria, kelle ülesandeks oli veendumusele jõuda vastutaja «ustavuses». Vähimigi kahtlus vastutaja riigitruuduses andis siseministrile õiguse raamatukogu sulgemiseks. Sama saatus ootas raamatukogu siis, kui ametivõimudeni jõudsid kuuldused «korruptustest» selles.

Nimetatud määrusega kehtestati keelatud raamatute nimestikud avalikkude raamatukogude jaoks. Selle sammuga püüdis tsaarivalitsus võidelda eesrindliku kirjanduse vastu. Kuigi paljusid progressiivsete vaadetega autorite teoseid võis kauplustest osta, ei pääsenud need raamatukogudesse. Praktiliselt pidi selliste raamatute kasutajate ring ahenema — seda piiras juba raamatu hind. Keelatud raamatute nimestikku sattusid K. Marxi, N. Tšernõševski, D. Pissarevi, N. Pomjalovski, A. Herzeni, F. Rešetnikovi jt. teosed.⁶ Eesti raamatut puudutasid nimestikud vaid vähesel määral (raamatukogudele keelati ainult kaks raamatut, needki usulis-

³ Е. Звягинцев, Правовое положение народных библиотек за 50 лет. Москва 1916, lk. 6.

⁴ Sealsamas, lk. 8.

⁵ Viide ettekirjutusele: Trükiasjade Peavalitsus — Liivimaa kubernerile. 9. okt. 1889. — NSVL RAKAL f. 776, nim. 20, s.-ü. 306, leht 52.

⁶ Алфавитный список произведений печати ... не допускаемых к обращению в публичных библиотеках и общественных читальнях. Санктпетербург 1884, lk. 4.

sektantliku sisuga⁷), kuid seda suuremat mõju avaldasid määrused fikseeritud üldkorraldused.

Olgu lisatud, et kuigi määrus oli «ajutine», jäi ta oma olulis-tes osades kehtima tsaaririigi lõpuni.

Raamatukogu võis asutada veel kooli juurde. Sel juhul allus ta mitte sise-, vaid haridusministeeriumile. Kooli juures tegutse- vate, avalikkusele määratud raamatukogude kohta kehtis sama range kord. Loa nende avamiseks andis igal üksikjuhtumil hari- dusminister. Selline raamatukogu pidi olema kooli omandiks ja raamatuid selle jaoks tohtis osta ainult gümnaasiumi direktori (hiljem rahvakoolide inspektori) loal ja väljavalikul. Raamatu- kogu võis olla avatud alles pärast õppetundide lõppu ning raama- tute lugemine kohapeal oli rangelt keelatud.

Teatavasti ei allunud talurahvakoolid balti kubermangudes kuni 1886. aastani haridusministeeriumile ning see lõi siinsetele raamatukogudele erilise olukorra. Nende raamatukogude jaoks, mis tegutsesid koolide juures, polnud haridusministri luba tarvis. Küll aga kehtisid väljaspool kooli tegutsevate raamatukogude jaoks kõik need määrused, mis puudutasid siseministeeriumile alluvaid raamatukogusid üldse. Seetõttu piirdusidki kooliõpetajad raamatukogu asutamisel kas vallavalitsuse, kihelkonnakohtu või sillakohtu loaga, kuid kõige sagedamini tegutseti üldse kellegi käest luba küsimata. Hakkas aga sama koolmeister raamatukogu rajama kas vallamaja või mõne seltsi juurde, pidi ta vähemalt ametlikult kubernerilt luba taotlema. See asjaolu äratas üldist hämmeldust ja meelepaha.

Palju sekeldusi tõi kaasa veel järgmine asjaolu. Mitmed laulu-, mängu-, põllumeeste ja teised seltsid võtsid oma põhikirjadesse punktid, mille järgi neil oli õigus raamatukogu asutada. Kui põhi- kiri kinnitati, arvati seltsis loomulikult, et on õigus ka raamatu- kogu avamiseks. Kuid mitte sugugi: põhikirja võetud punkt raa- matukogu kohta oli alles eelduseks, et võidi hakata oma raamatu- kogu jaoks luba taotlema, ja seda üldises korras.

Ka tolelaegsed ajalehed ei osanud raamatukogude asutajatele kõiki konkse selgeks teha ja vaevalt oli neil endilgi täit käsitust, kuhu millal pöörduda. A. Grenzstein oma muidu põhjalikes sele- tustes, mida ta andis raamatukogude asutamise kohta, läks loa hankimise korrast hoopis vaikides mööda.⁸ «Eesti Postimees» andis lugejate sellekohasele küsimusele üsna ebamäärase vastuse: «Kui raamatukogu eramajas asutatav on, siis on tema asutamiseks kubermangu valitsuse luba tarvis. See luba on aga kerge saada, sest säält antakse ta varsti nendele, kes soovivad. [Nagu allpool näeme, ei toimunud see sugugi nii lihtsalt. K. V.] Kubermangu valitsusele on ka põhjuskiri sisse anda, kui üleüldse põhjuskirja

⁷ V. R[ei m a n] Eesti kirjanduse kitsendused. «Postimees» 1903, 22. veebr.

⁸ Raamatukogud. — «Olevik» 1882, 19. okt.

tahetakse teha [? — K. V.]. Laenuraamatukogud aga käivad kõik üsna lihtlase viisil määratud hinna eest lugejate käes, enamiste 2 kuni 3 kop. nädalis. Kas raamatukogu valla- ehk mõisamaa pääl, see on üks kõik. Raamatukogu luba võib ka valla-, kihelkonna-, ehk sillakohus anda, aga peab teadma, mis põhjusel ta seda teeb. Siin seda seletama hakata viiks pikale. [? — K. V.] Kui raamatukogu koolis asutatakse ja koolilaste ja muude koolikonna õpetuse otsijate tarvis väike kogu õpetlikka raamatuid koolile nõuutatakse, siis ei ole selleks iseäralist luba tarvis, sest koolil peab ju õpetuse ja ka õpetlikka juturaamatuid olema. Erainimeste juures on kubermangu valitsuse luba laenuraamatukogu asutamiseks tarvis, ja üks kelle juures raamatukogu on, peab oma nime ja elukoha kubermangu valitsusele teada andma.»⁹ Säärane «selgitus» sai vaevalt tuua olukorda erilist selgust. Milleks hakata luba küsima kubernerilt, kui võib läbi ajada vallakohtu loaga või hoopis ilma hakkama saada. Ja nii toimitigi. Esines koguni juhtumeid, kus raamatukogu tegutses — sillakohtu suulisel (!) loal.¹⁰ Kuid hiljem sai see asjaolu paljudele raamatukogudele saatuslikuks.

Säärane huvi puudus ametliku paberi vastu ei tähendanud sugugi, et mõisnikud-pastorid oleksid pooldavalt suhtunud raamatukogude tegevusse. Hoopis vastupidi.

Eesti rahvuslik liikumine tervikuna kutsus kohalikes võimudes esile suure ärevuse. Kõigi vahenditega püüti takistada C. R. Jakobsoni ja tema mõttekaaslaste tegevust. Hädaohtu oma positsioonidele aimasid mõisnikud ka eesti seltsides, eestikeelses trükisõnas ja selle levitamises. Siit tulenesid taotlused haarata seltsid oma kontrolli alla ning takistada nende levikut. Selle üksikasjaline käsitlus viiks pikale. Viitame siinkohal akad. H. Kruusi vastavale eriuurimusele «Liivimaa rüütelkonna rünnak eesti seltside vastu 1881. aastal.»¹¹

Toome vaid ühe näite. Viljandimaal Võisiku vallas, kus 1883. a. oli käsil raamatukogu asutamine, tungisid mõisaametnikud vägi-valdselt raamatukogusse ja raamatud viidi mõisa. Seal korraldas mõisnik tsensuuri: kõik, mis baltisakslastele vastuvõtmatu, pidi kõrvaldatama. Nendeks olid C. R. Jakobsoni «Kooli lugemise raamat», «Kolm isamaa kõnet» jt. Lõpuks järgnes käsk: raamatukogu asutamisest mitte mõeldagi!¹²

Kuidas aga läks nendel, kes püüdsid luba hankida ametlikus korras? Sellest vaatevinklist on õpetlik Vastse-Otepää raamatukogu vintsutuste lugu. Et samasugust teed käisid ka mitmed teised raamatukogud, püüame jälgida Vastse-Otepää loataotluse käiku kõigis selle üksikasjades.

⁹ Viimaste küsimiste pääle... «Eesti Postimees» 1883, 13. apr. Analogiline seletus ilmus ka: Helme kihelkonnast... «Eesti Postimees» 1884, 18. jaan.

¹⁰ Kammeri vallavalitsus — Tartu sillakohtule. 1888. — ENSV RAKA, f. 949, nim. 1, s.-ü. 927, leht 60.

¹¹ H. Kruus, Eesti ajaloo XIX sajandi teisel poolel. Tallinn 1957, lk. 200—211.

¹² Auustatud «E. P.» toimetusel «Eesti Postimees» 1883, 13. apr.

Raamatukogu Vastse-Otepääl asutati juba 1879. a., arvatavasti Jakob Hurda algatusel või vähemalt tema toetusel. Kohaliku kooliõpetaja juhatusel edenes raamatukogu kaunis jõudsalt. Kuid siis otsustati raamatukogule luua kindlam alus ja seepärast asutati tema ülalpidamiseks raamatukogu selts. Raamatukogu selts korraldas sissetulekute saamiseks pidusid ja näitemüüke, pandi toime korjandusi; seltsi üldkoosolek otsustas, milliseid raamatuid osta. Ettevõtte legaliseerimiseks otsustati talle muretseda ametlik tegutsemisluba. 20. märtsil 1880. a. saatis J. Hurt Vastse-Otepäa raamatukogu seltsi asutajate nimel avalduse siseministeeriumile palvega kinnitada seltsi põhikiri.¹³ 1. aprillil 1880. a. saatis Trükiasjade Peavalitsus Hurda avalduse koos põhikirja projektiga seisukoha võtmiseks Liivimaa kubernerile ja see omakorda politseivõimude kaudu Tartu sillakohtule.¹⁴ Oli ju vaja veendumusele jõuda raamatukogu asutajate lojaalsuses ning eesmärkides, mida nad taotlesid. See võttis ääretult kaua aega ja nii möödus 1880. aasta ja saabus juba 1881. Pärast otepäälaste meeldetuletust nõudis Trükiasjade Peavalitsus 22. jaanuaril 1881. a. kubernerilt küsimuse läbivaatamise kiirendamist.¹⁵ Vastuse saatis Liivimaa kuberner Uexküll-Güldenbandt ometi alles poole aasta pärast, 13. juulil 1881.¹⁶ Sellest selgub, et kuberner oli käskinud seltsi asutajatel põhikirja tublisti muuta. Kõigepealt oli kubeneri käsul välja jäetud punktid, mis nägid ette võimaluse kontsertide, näitemängude jne. korraldamiseks. Põhjendus — see ei olevat raamatukoguseltsi asi. Kuid sellega kaotas selts võimaluse raamatukogu jaoks sissetulekute hankimiseks. Kubeneri nõudel oli põhikirja sisse võetud uus punkt, mis andis talle õiguse seltsi sulgemiseks, kui temani jõuavad teated korratustest või põhikirja rikkumisest seltsis. Niisiis rippus seltsi kohal alatine ähvardus, et iga tühinegi pealekaebus toob jalamaid kaasa seltsi sulgemise. Ülejäänuga põhikirjas oli kuberner nõus ja esitas selle siseministeeriumile kinnitamiseks.

Kuid siseministeerium polnud veelgi rahul. 21. augustil 1881. aastal järgnes Liivimaa kubernerile kiri, milles Trükiasjade Peavalitsus tundis huvi, kuidas kohapeal on võimalik täita nõuet, et raamatukogu juhatuse kuuluks tingimata kas kreiskoolide või vaimuliku seminari järelevaataja.¹⁷

Ja uuesti algas paberite liikumine bürokraatlikus masinavär-

¹³ J. Hurt — Siseministeeriumile. 20. märts 1880. — NSVL RAKAL, f. 776, nim. 20, s.ü. 306, leht 1.

¹⁴ Trükiasjade Peavalitsus — Liivimaa kubernerile. 1. apr. 1880. — Sealsamas, leht 3.

¹⁵ Trükiasjade Peavalitsus — Liivimaa kubernerile. 22. jaan. 1881. — Sealsamas, leht 17.

¹⁶ Liivimaa kuberner — Trükiasjade Peavalitsusele. 13. juuli 1881. — Sealsamas, leht 22—23.

¹⁷ Trükiasjade Peavalitsus — Liivimaa kubernerile. 21. aug. 1881. — Sealsamas, leht 25.

gis. Selgus, et Liivimaa kuberneril polnud aimugi säärase tsirkulaari olemasolust. Pärast seda, kui Trükiasjade Peavalitsus 6. novembril 1881. a. selle ringkirja kubernerile saatis, algas uuesti politsei kaudu uurimine, kas Vastse-Otepää raamatukogus saab ära hoida tsaariimpeeriumile kahjuliku tegevussuuna tekkimist ja poetada raamatukogu juhatusse vastav nuhk.

Selgus, et ei. Ligilähedusest nõutavat ametimeest võtta ei olnud. Et selles selgusele jõuda, möödus jällegi aasta. 8. oktoobril 1882. a. leidis kuberner oma kirjas, et oleks küll võimalik järelevaatajana rakendada kas Liivimaa Talurahvakoolide Peakomitee maakonnakomitee liikmeid või õigeusu preestreid, kuid samas tõi välja tõelise põhjuse, miks kohapealsed võimud kardavad lubada raamatukogude asutamist: «Võttes aga arvesse, et see kontroll vaevalt võiks olla täpne, seevastu aga praegusel ajal, mil süveneb ärev olukord Liivimaa talupoegade hulgas, on vajalik väga hoolikas kontroll talupoegade igasuguste kogunemiste üle, arvan, et oleks otstarbekam Vastse-Otepää raamatukogu seltsi põhikirja kinnitamine edasi lükata.»¹⁸

Niisiis oli lõpuks välja öeldud kõige tähtsam, mis sundis võime loa andmisega lõputult venitama. Võimas rahvuslik liikumine, rahva võitlus balti mõisnike privileegide vastu ja päev-päevalt rahva hulgas süvenev vajadus hariduse järele oli see, mis hirmutas võimukandjaid ja sundis ka rahva haridustaotlustele veeretama igasuguseid takistusi.

1882.—1883. aasta oli tõesti ärev. Oli käimas senaator Manasseini revisjon. Senaatori käsundusametnikke piirasid loendamatud delegatsioonid ja üksikisikud nõudmiste ning palvetega. Kõikjal arutati revisjoni võimalikke tagajärgi. Eesti külas teravnes klassivõitlus. Võrumaal nõudsid sulased 1882. a. päristalude jagamist.¹⁹ Tartumaal Vara vallas sattus 1883. a. võimude kätte lendleht, mis kutsus üles väevõimuga — «kellel on püss — püssiga, kellel on kirves — kirvega, kellel on vikat — vikatiga» mõisnikelt tagasi võtma nende poolt riisunud maad. Isegi tähtpäev oli määratud — 23. aprill.²⁰

Sellega võikski lõppeda Vastse-Otepää raamatukogu loataotluse lugu: tema asutajad said pärast üle kahe aasta kestnud ootamist igatahes keelduva vastuse.

Kuid sellega ei lõppenud kirjavahetus asjaomaste ametkondade vahel. Kuigi siseministeerium nõustus kubeneri ettepanekuga lükata edasi põhikirja kinnitamine määramata aja peale, jätkus paberite vahetamine juba puhtbürookraatlike põhimõtete pärast.

¹⁸ Liivimaa kuberner — Trükiasjade Peavalitsusele. 8. okt. 1882. — Seal-samas, leht 28—29.

¹⁹ Eesti NSV ajalugu. (Kõige vanemast ajast tänapäevani.) 2. tr. Tallinn. 1957, lk. 247.

²⁰ Üleskutse saksa- ja venekeelne tõlge. — NSVL RAKAM. Politseidepartemangu fond, 3. osakond. 1883, s.-ü. 38, osa 6, leht 2.

Vahepeal oli lahkunud kubeneri ametikohalt Uexküll-Güldenbandt ning tema asemele määratud I. Ševitš; kirjavahetuses oli juba unustatud raamatukogu selts ja selle asemel figureeris ühes kirjas koguni piibliselts (venek.: библиотечное общество библейское общество), kuid asja arutamine jätkus. Põhjus oli selles, et kubeneri ja ministeeriumi vahel tekkis mõtete lahkuminek: kummal on õigus raamatukogu seltsi sulgemiseks. Raamatukogu võis sulgeda siseminister, seltside sulgemine oli üldiselt kuberneride õigus. Kumb neist aga pidi sulgema raamatukoguseltsi? Selle küsimuse ümber murtigi piike. Veel polnud antud luba raamatukogu avamiseks, aga juba täie agarusega tegeldi küsimusega, kes sulleb tema!

Ent samal ajal jätkas raamatukogu Vastse-Otepääl rahulikult oma tegevust, ilma et oleks lasknud ennast häirida loa puudumisest. 1885. a. algul oli raamatukogus juba 800 köidet koguväärtusega 200 rubla.²¹ Ümberkaudne rahvas oli agar raamatukogu kasutama. «Astugu siis igaüks, kellel see võimalik, meie kogu liikmeks, sellega edendab ta rahva-haridust!» kutsusid üles otepäälased.²²

80-ndate aastate keskel toimus raamatukogude valdkonnas suur tagasiminek. Kõige elavusrikkam ajajärk raamatukogude asutamises langes ajavahemikku 1880—1884, mil asutati üle maa enam kui 60 raamatukogu. Järgmistel aastatel tuli uusi juurde hoopis kahaneva intensiivsusega, kuni 1887. a. on teada vaid kahe raamatukogu asutamisest. Ning nendestki oli üks raamatukaupluse juures ja teine mõisniku asutatud. Rahva poolt loodud raamatukogude juurdekasv oli aga katkenud.

Languse põhjustas terve rida majanduslikke ja ühiskondlikke tegureid. Eelkõige oli see tingitud maad tabanud majanduskriisist. Kuid sugugi mitte vähem tähtsat osa etendas asjaolu, et hakati hoopis rangemini täitma raamatukogude kohta käivat seaduse-tähte.

1886. a. allutati kõik koolid haridusministeeriumile. See tõi kaasa kõigi nende seaduste kehtestamise Baltimail, mis puutusid koolidesse teistes Venemaa osades, sealhulgas ka haridusministeeriumi 1867. a. ringkirja koolide juures tegutsevate avalike raamatukogude kohta. Nimelt avaldas Tartu õpperingkonna kuraator M. Kapustin 1886. a. detsembris üksikasjaliku seletuse raamatukogude asutamise korrast.²³ Toome siinkohal Kapustini ringkirjast väljavõtte kaasaegsetele esitatud tõlkes: «Kui koolimajas aga raamatukogu tahetakse asutada, mis mitte üksi koolilaste, vaid ka teiste inimeste jaoks peab saama, siis on selle tarvis kooliministri

²¹ Vastse-Otepääst. «Olevik» 1885, 21. jaan.

²² Tartu maakonnast. — «Eesti Postimees» 1885, 16. jaan.

²³ Об устройстве библиотек и книжных складов при учебных заведениях. Распоряжение попечителя Дерптского учебного округа 7 декабря 1886 г. — «Циркуляр Дерптского учебного округа» 1886, № 11, lk. 325—326.

käest luba tuua. — Mina olen hää meelega valmis omalt poolt niisuguste avaliste raamatukogude asutamist nende tingimiste all lubama, mis ministri ringkirjas 12. mihklikuul 1867 seisavad: 1) Et raamatute valimine avaliste raamatukogude tarvis ainult koolivalitsuse loaga saaks ette võetud; 2) et rahvale kuidagiviisi ei saaks lubatud kogus ise lugeda ja et rahvas raamatuid koju ligi võtaks; 3) et raamatuid teatud päevadel ja tundidel, aga iialgi mitte kooli ajal välja ei anta. Ilma enne kooliministeeriumile teatamata ei tohita ühtki raamatukogu koolimajas avada.»²⁴

Oli alanud esimene tõsisem rünnak loata tegutsevate raamatukogude vastu ja ühes sellega tegelikult rünnak raamatukogude vastu üldse. Rahvakoolide inspektorid alustasid kontrolli, kas omatakse «kooliministri» luba. Selgus, et keegi polnud jõudnud seda veel hankida. Hakati luba taotlema ja nüüd ilmnis kuraatori «heahtlikkus»: läks mööda kaks aastat enne, kui tulid haridusministeeriumist esimesed load. 1888—1890 oli loa saajaid seitse. Taotlejaid oli küll rohkem, kuid neile tuli eitav vastus — oli siis põhjuseks kooliõpetaja «ebausaldatavus» või võimude eitav suhtumine raamatukogudesse üldse.²⁵

Üldiselt tunti loa hankimise vastu vähe huvi: oldi teadlik, millistes tingimustes määrus tegutseda lubas. Sõltus ju nüüd iga raamatu muretsemine täielikult inspektori meelevallast. Ja seepärast otsustati endisel kombel läbi ajada. Ent avastas inspektor säärase raamatukogu, siis ootas seda lõpp.

Samas alustati lubade kontrolli siseministeeriumi liinis kuberneride ja politseivõimude kaudu nende raamatukogude osas, mis tegutsesid väljaspool kooli — seltside juures, vallamajades ja mujal. Milline oli kuberneride suhtumine raamatukogudesse, seda nägime juba eespool Vastse-Otepää raamatukogu loataotluse lugu jälgides. Aastail 1886—1890 läks ainult neljal õnneks luba saada, peaaesjalikult siis, kui osati raamatukogu näidata ärilisi eesmärke taotlevana.

Tegurid, millel peatusime, põhjustasidki oma kogusummas languse raamatukogude valdkonnas. Ei langenud mitte üksnes nende tegevusulatus, vaid paljud lakkasid hoopis eksisteerimast — nad suleti kas ametivõimude või heidutatud asutajate endi poolt.

Sajandi viimane aastakümme tõi kaasa uued kitsendused, mis tegid raamatukogude asutamise ja nende tegevuse peaaegu võimatuks. Nimelt kehtestas siseministeerium 1890. a. maikuu

²⁴ Raamatukogudest. «Olevik» 1887, 2. veebr.

²⁵ Näiteks Metsküla raamatukogu puhul (Viljandimaal Suure-Kõpus) ei meeldinud võimudele see, et tema algatajad olid põhikirjas ette näinud lugejate koosolekute korraldamist ja raamatute ühiseid arutamisi. Kuraatori arvates võis viimasest tekkida ainult segadust ja raamatute sisu «tendantslikku» tõlgendamist. Aastase ootamise järel sai Metsküla raamatukogule loa taotleja kooliõpetaja M. Soop keelduva vastuse. — Trükiasjade Peavalitsus — Metsküla raamatukogule. 1. veebr. 1889. — NSVL RAKAL, f. 776, nim. 20, s.-ü. 994, leht 141.

rahvaraamatukogude kohta uue määruse.²⁶ See määrus hõlmas just rahva laiematele ringkondadele määratud raamatukogusid linnas ja maal, mille kasutamine oli kas hoopis tasuta või toimus väikese maksu eest. Uutes tingimustes, kus kogu Venemaal hakkas ulatuslikumalt levima kirjaoskus, ei saanud tsaarivalitsus enam otseselt keelata raamatukogude asutamist «lihtrahva» jaoks, kuid püüdis kõigi vahenditega suunata nende tegevust endale meelepärases suunas.

Kõnesoleva määruse alla kuuluvate raamatukogude asutamine toimus samade tsensuuriseaduste alusel kui avalikkude raamatukogudegi asutamine, kuid sellele lisandus veel terve rida kitsendusi. Peale tavalises korras vastutaja pidi raamatukogu tegevust jälgima selleks eriliselt määratud järelevaataja (kuraator), kes kinnitati kas rahvahariduse ametnike või õigeusu preestrite hulgast.²⁷

Järelevaataja pidi jälgima raamatukogu iga sammu, kontrollima selle raamatuid, silmas pidama, et ei korraldataks rahva-koosolekuid, ning kõigist «korrarikumistest» jalamaid oma kõrgematele ülemustele ette kandma. Lühidalt — järelevaatajate institutsioon pidi kindlustama riigivõimu kontrolli raamatukogude tegevuse üle.

Kuid kõige takistavam osa määrusest peitus selle kurikuulsas neljandas paragrahvis: rahvaraamatukogud tohtisid muretseda ainult neid raamatuid ja perioodilisi väljaandeid, mida lubas Haridusministeeriumi Õpetatud Komitee.

Juba kaks aastat tagasi, 1888. a. oli haridusministeeriumile pandud kohustus — vaadata läbi rahvaraamatukogude katalooge, et nendes ei leiduks midagi «kahjulikku». Tegelikult hakkas see «õpetatud komitee» avaldama raamatute nimekirju, mida ta pidas rahvaraamatukogudele vajalikuks. 1890. aasta määrusega aga muutusid need nimekirjad kohustuslikeks.

Niisiis kujunes selge vahe kahe raamatukogu tüübi vahel. Linnades tegutsevate avalikkude raamatukogude jaoks olid kehtestatud juba 1884. a. keelatud raamatute nimestikud; nendes märkimata ja üldise tsensuuri poolt lubatud raamatuid võisid avalikud raamatukogud muretseda. Rahvaraamatukogude jaoks aga kehtestati nüüd lubatud raamatute nimestikud; neis märkimata raamatuid ei tohtinud raamatukogus olla.

Nüüd olenes ministeeriumi ametnikest, mida rahvas tohtis lugeda. Selle sammuga püüdis tsaarivalitsus rahvast eemal hoida progressiivse ja revolutsioonilise sisuga kirjandusest, võttes samal

²⁶ Правила о бесплатных народных читальнях и о порядке надзора за ними, Санктпетербург 1890, lk. 4.

²⁷ Juba see nõue, et järelevaatajaks pidi tingimata olema õigeusu kirikuametnik või kooliõpetaja (nendest tulid määruse mõtte järgi kõne alla ainult ministeeriumi- või õigeuskoolide õpetajad), asetaski Eestis raamatukogude asutajate ette suuri raskusi — sageli polnud lihtsalt kuskilt järelevaatajat võtta.

ajal nimestikesse usulise ja «patriootilise» sisuga brošüürikeši. «Tänu» sellisele sammule osutusid rahva jaoks täiesti keelatuiks kogu määruse kehtivuse ajaks kuni 1905. aastani V. Belinski, N. Dobroljubovi, N. Tšernõševski, G. Uspenski, N. Pomjalovski, M. Gorki, M. Saltõkov-Štšedrini, F. Rešetnikovi ja rea teiste progressiivsete kirjanike teosed. Paljude kirjanike teostest oli lubatud ainult osa. Sellisteks olid L. Tolstoi, N. Nekrassov, A. Tšehhov, V. Korolenko, N. Garšin ning isegi A. Puškin. Teaduslikest ja populaarteaduslikest raamatutest sattus ministeeriumi nimestikesse vaid tühine osa.

Tegelikult kujunes olukord veelgi raskemaks, sest raamatukogud tohtisid osta lubatud raamatuid ainult nendes väljaannetes, mis oli nimestikes märgitud. Et aga nendesse võeti sageli raamatuid, mille trükk oli juba ammu läbi müüdnud, tähendas see lugejale raamatust ilmajäämist.

Sajandi 90-ndate aastate keskpaiku oli kogu venekeelsest kirjandusest (välja arvatud vaimulikud raamatud) lubatud ainult 2500—3000 teost, mis moodustas kogu raamatutoodangust ainult väikese murdosa — kõigest 3,3%.²⁸ XX sajandi esimestel aastatel võisid rahvaraamatukogud muretseda kogu raamatutoodangust ainult ühe kümnendiku.²⁹

Võib arvata, et sellest arvust sai välja valida kas või väikese kogu häid raamatuid. Kuid sellegi kohta oli määrukses oma paragrahv, mis keelas «ühekülgselt raamatute valikut teatud aladelt, usuliste, patriootiliste ja üldse õpetliku sisuga raamatute kahjuks.»

Kõik nimekirjade alusel muretsetud raamatud pidi vastutaja kandma kataloogi, mille vaatas läbi, võrdles ministeeriumi nimekirjadega ja kinnitas leht-lehelt raamatukogu järelevaataja. Seejuures tohtisid raamatukogud küll taotleda igaüks individuaalselt haridusministeeriumi Õpetatud Komiteelt luba raamatute hankimiseks, mis ministeeriumi nimestikes puudusid, praktiliselt aga ei olnud sellést «loast» mingit kasu, sest komiteel polnud lihtsalt mahti üksikute raamatukogudega tegelda.

Oli kujunenud olukord, kus raamatukogusid piiras kolmekordne järelevalve. Loa raamatukogu jaoks andsid ning kinnitasid vastutajad ja järelevaatajad siseministeeriumi ametnikud kuberneride näol, haridusministeerium kandis hoolt selle eest, et raamatukogusse ei satuks «õonestavat» kirjandust, «pühim» sinod oma preestritega jälgis, et kõigist nendest eeskirjadest ka kinni peetaks.

Kui see reaktsiooniline määrus oli äärmiselt kitsendav kogu Venemaa rahvaraamatukogude arengule, siis rahvuslikes ääremaaades, sealhulgas ka Eestis, tegi see raamatukogude töö hoopis

²⁸ К. И. Абрамов и В. Е. Васильченко. История библиотечного дела в СССР (до 1917 года), Москва 1959, lk. 122.

²⁹ Е. Звягинцев, Правовое положение народных библиотек за 50 лет. Москва 1916, lk. 15.

võimatuks. Põhjus oli selles, et haridusministeeriumi komitee tegeles ainult venekeelse kirjandusega, jättes täiesti kõrvale raamatud gruusia, armeenia, tatari, läti, eesti jt. keeltes. Lisaks kõigele muule püüdis tsaarivalitsus selle määrusega süvendada ääremaade venestust ning pidurdada rahvusliku kultuuri arengut.

Mis jäi sääraustes tingimustes teha eesti raamatukogudel? Loata tegutseda ei saadud, seda jälgisid, nii hästi-halvasti kui see neil õnnestus, politseivõimud.

Olukorra tegi veel raskemaks seik, et laiemal avalikkusel puudus igasugune käsitus raamatukogudesse puutuvatest seadustest, sest sellest ei informeerinud ka ajakirjandus. Ainult korra, kui kehtestati lubatud raamatute nimestikud, vilksatas ajalehtedes imestavaid artikleid, kuidas seda nõuet küll Baltimail täita,³⁰ ja sellega piirdutigi. Kohapealsetest väljaannetest avaldasid 1890. a. määruse ainult kubermangude teatajad ning Riia õpperingkonna ametlik häälekandja.³¹ Need olid aga venekeelsed ja seega laiematesse ringkondadesse ei ulatunud.

Hankida tegutsemisluba samuti kui raamatukaupluste raamatukogudel, enam ei õnnestunud, sest oli juba olemas määrus rahvaraamatukogude jaoks. Jäi veel alles juba eespool kirjeldatud tee loa hankimiseks haridusministeeriumilt. Esialgu see siin-seal õnnestuski. Kuigi selliste raamatukogude koostis olenes täiesti rahvakoolide inspektori meelevallast, võisid nad heal juhul siiski tegutseda. Kuid peagi tehti ministeeriumi nimekirjad kohustuslikuks ka raamatukogudele, kes olid loa hankinud haridusministeeriumi kaudu, ning sellele järgnes jällegi vaikus.

1890. a. määrus oli selline, et isegi kohalikud võimud ei osanud seda kuidagi rakendada. Seepärast saadeti kõik loataotlused tagasi ning aastail 1890—1895 ei saanud enam ükski uus raamatukogu tegutsemisluba.

Pikapeale hakati kõrgemal pool mõtlema olukorra lahendamisest ning kerkis üles küsimus eri määruse väljatöötamisest, mis oleks reglementeerinud raamatukogude olukorda tsaaririigi rahvuslikes ääremaades.³² Eri määrus jäi aga tulemata.

Selle asemel ilmus 1896. a. aprillis haridusministeeriumi korraldus, mis pidi võimude arvates olukorda Baltimail lahendama.³³ Selle korraldusega pandi Riia õpperingkonna kuraatori nõukogu erikomiteele, mis oli õpikute läbivaatamiseks loodud juba 1890. a., veel uus ülesanne: vaadata läbi eesti- ja lätikeelsed raamatukogu-

³⁰ Mineval aastal.... «Sakala» 1889, 11. veebr. Kohalises paigas.... «Postimees» 1889, 4. veebr. Kuida Düna-Ztg.... «Olevik» 1889, 6. veebr.

³¹ Об утверждении правил о бесплатных народных читальнях и о порядке надзора за ними. «Циркуляр Дерптского учебного округа» 1890, № 7, lk. 333—338.

³² NSVL RAKAL, f. 776, nim. 20, s.ü. 1306, leht 276.

³³ О предоставлении комитету при попечительском совете округа рассмотрения книг на латышском и эстонском языках для читален и библиотек. — «Циркуляр Рижского учебного округа», 1896, № 5, lk. 259.

dele määratud raamatud. Raamatute läbivaatamine lasus kahel rahvakoolide inspektoril, kes pidid iga raamatu kohta koostama retsensiooni ja need esitama komiteele seisukohavõtuks. Komitee kaalus, kas raamatut lubada või mitte, ning pidi oma otsusest informeerima veel haridusministeeriumi.

Kogu erikomitee toimis äärmiselt aeglaselt ning mingisugusest kirjanduse süstemaatilisest läbivaatamisest ei olnud juttugi. Selle asemel kästi raamatukogudel igaühel individuaalselt esitada oma raamatud läbivaatamisele. Raamatuid tuli kokku massiliselt. Juba 1896. a. mais oli komiteele esitatud 400 raamatut.³⁴ Aasta lõpuks kasvas otsustamist ootavate raamatute hulk juba kahele tuhandele. Nagu selgub ühest kubernerile saadetud avaldusest,³⁵ ei suutnud komisjon kuu aja jooksul läbi vaadata kahtkümmetki raamatut. Seega oli «tööd» juba varutud ligi kümneks aastaks. Raamatud olid esitanud aga ainult kuus raamatukogu ning järke ootas veel mitukümmend...

See sundis õpperingkonna kuraatorit järele mõtlema ning samme astuma ootamatust koormast vabanemiseks. Juba järgmise aasta algul pöörduski kuraator haridusministeeriumi poole avaldusega, milles kurtis, et raamatute läbivaatamine on tema inspektoritele ülejõu, ja tegi ettepaneku — anda raamatute läbivaatamine tsensoritele.³⁶

Samasuguses hädas oli ka kuberner, keda kõikjalt rünnati loataotlustega. Avalduste tulv kubernerile oli nii suur, et ta oli sunnitud taotlema siseministeeriumilt kitsendava määruse neljanda paragrahvi tühistamist.³⁷ Kubeneri ettepaneku kohaselt jääks õpperingkonna erikomitee ülesandeks vaid raamatukogu järelevaataja poolt esitatud kataloogi kinnitamine. Loodetud kergenduse asemel aga sai kuberner enda kaela kogu töö: siseministeerium tegi kubernerile kohuseks kinnitada katalooge, kooskõlastades oma tegevust õpperingkonna erikomiteega.³⁸

Niisiis läks asi tegelikult veelgi keerulisemaks: õpperingkonna kõrval tõmmati raamatute läbivaatamisele kaasa ka kuberner. Viimasele see muidugi ei meeldinud ja nüüd püüdis juba temagi raamatute läbivaatamise veeretada tsensorite kaela, kusjuures lätikeelset kirjandust vaataks läbi eriametnik Riia tsensori juures ja eestikeelset ametnik Tartus.³⁹ Nii püüdis üks võim teise kaela veeretada kogu selle mõttetü ja tarbetu töö.

³⁴ Riia õpperingkonna kuraator — haridusministrile. 16. jaan. 1897. — NSVL RAKAL, f. 1284, nim. 188. 1900, s.-ü. 84, leht 15.

³⁵ J. E r m a n n — Liivimaa kubernerile. 1896. — Sealsamas, leht 4.

³⁶ Riia õpperingkonna kuraator — haridusministrile. 16. jaan. 1897. — Sealsamas, leht 18.

³⁷ Liivimaa kuberner — siseministrile. 10. jaan. 1897. — Sealsamas, leht 2.

³⁸ Trükiasjade Peavalitsus — Liivimaa kubernerile. 21. jaan. 1897. — Sealsamas, leht 8.

³⁹ Liivimaa kuberner — Trükiasjade Peavalitsusele. 28. märts 1897. — Sealsamas, leht 13.

Küsimuse lahendamine aga venis ja nii teatas Liivimaa kuberner 1898. aastal, et ta on katkestanud igasuguse loa andmise raamatukogudele⁴⁰ — sellega püüdis ta mõjutada keskvalitsust asja kiiremini otsustama.

Kuberneri poolt tõstetud küsimus venis tsaaririigi instantse mõöda tõepoolest otse imestamapaneva aeglusega. Haridusministeeriumi Opetatud Komitees, kuhu materjal läbivaatamiseks suunati, kerkis hoopis uus probleem: kas «muulastel» on üldse õigus emakeelseid raamatuid raamatukogust saada?⁴¹ Küsimus oli haridusministeeriumile nii tähtis, et sellele vastuse saamiseks nõuti arvamust kõigi õpperingkondade kuraatorite nõukogudelt. Alles nelja aasta järel, s. o. 1901. aastal jõudis haridusministeerium nii kaugele, et esitas siseministeeriumile oma seisukoha.⁴² Selgus, et üheksa õpperingkonda oli «muukeelsete» raamatute lubamise poolt, viis õpperingkonda aga selle vastu (Vilniuse, Kiievi, Orenburgi, Lääne-Siberi ja Irkutski). Jalamaid kerkis haridusministeeriumis uus küsimus: kui «muukeelseid» raamatuid lubada, siis millises vahekorras venekeelsetega ning millised peavad raamatud olema sisult — kas ainult «usulis-patriootilised» või ka ilukirjanduslikud ja teaduslikud.

Lõppude-lõpuks hakkas haridusministeerium koos siseministeeriumi ja sinodiga ette valmistama uue seaduse projekti ääremaade rahvaste raamatukogude jaoks. 1905. aastaks oli projekt peale tohtu pikki arutelusid ja kooskõlastamisi valmis. Selle kohaselt pidi venekeelne kirjandus moodustama vähemalt 50 protsenti raamatukogu raamatutest.

Esialgne ülesanne — leida mingisugune kergem tee läti- ja eestikeelsete raamatute läbivaatamisel — oli hoopis kõrvale jäänud. Alles 1905. a. revolutsioon, mille käigus tsaarivalitsus oli sunnitud tühistama 1890. a. määruse, vabastas ka eesti raamatukogud nende kohale kerkivast uuest hädaohust.

Vahepeal aga oli olukord Riias kuidagi paranenud (suurendati raamatute läbivaatajate koosseisu ja hakati selle eest maksma⁴³) ning aastal 1900, seega kümme aastat pärast määruse kehtestamist, ilmus esimene eestikeelne «lubatud» raamatute nimestik.

Nimestik küll ilmus, kuid selle sisu kutsus esile üldise nõrdimuse.

Koos nelja lisaga, mis ilmusid ajavahemikul 1900 kuni 1905,⁴⁴

⁴⁰ Liivimaa kuberner — Trükiasjade Peavalitsusele. 14. jaan. 1898. — Sealsamas, leht 96.

⁴¹ Haridusminister — siseministrile. 24. sept. 1897. — Sealsamas, leht 35.

⁴² Haridusminister — siseministrile. 9. juuli 1901. — Sealsamas, leht 131—132.

⁴³ Riia õpekonda... «Postimees» 1899, 18. veebr.

⁴⁴ Список эстонских книг и периодических изданий, одобренных особым комитетом при попечительском совете Рижского учебного округа для народных читален и библиотек, Рига [1900], lk. 11. Первое дополнение к списку эстонских книг... Рига [1901], lk. 15. Четвертое дополнение к списку эстонских книг... Рига [1905], lk. 4.

«lubati» raamatukogudele 558 raamatut. Kuid ainult sadakond nendest väaris ostmist. Ülejäänud $\frac{4}{5}$ moodustasid alaväärtuslikud seiklus- ja röövlitjutud ning reaktsioonilised «tsaari, usku ja isamaad» ülistavad raamatukesed.

Nimestikesse võetud raamatud olid äärmiselt vananenud. Esimese nimestiku ilmumise ajal oli selles lubatud raamatute keskmiseks «vanuseks» tervelt 20 aastat. Kõige «nooremateks» olid mõned 1895. a. ilmunud teosed ja kõige eakamaks 1855. aastast pärit A. Umblija «Varrausse auk ja need ead õppetused mis sest juttust tullevad ehk Jummal näitab, et vaggade kässi käib nenda kui merre peal vessi». Ja seda tuldi pakkuma kahekümnenda sajandi lugejale!

Värskemad põlnud ka lisanimestikes toodud raamatud: nimestiku esimese lisa raamatute keskmine vanus oli 14 aastat, neljanda lisa puhul 12 aastat jne. Loomulik, et sellise vananenud kirjanuduse vastu ei saanud lugejail enam mingit huvi olla.

Tubli osa langes nimestikes usulisele kirjandusele. Seevastu ajaloo, geograafia, kirjandusteaduse, ühiskonnateaduse, loodusteaduse ja põllumajanduse alalt olid lubatud vaid üksikud raamatud. Kogu «ühiskonnateaduslik» kirjanduslik mahutas vaid brošüüri «Kõne riigialama kohustest» (!) (Abja 1897). Geograafiat esindas 1900. a. nimestikus ainult M. J. Eiseni «Seitse Moosese raamatut», (!) millele hiljem lisandus «Harimata rahvaste hingeelust» ja veel paar raamatukest.

Ainuke ala, mis nimestike koostajate silmis armu leidis, oli mesilastepidamine. Siin oli lubatud küll vist kõik, mis trükivalgust näinud — alates J. Pärna tõlgitud «Mesilastest ning nende pidamisest» (1889) ja lõpetades Tallinna tsensori Jüri Truusmanni «Täieliku mesilaste pidamise õpetusega» (1903). Nähtavasti loodeti sellega rahva tähelepanu kõrvale juhtida aktuaalseist ühiskondliku elu probleemidest ning suunata see rahulike mesilinnukeste juurde ...

Kuid kõige rusuvamalt mõjus nimestike ilukirjanduse osa. Väärtuslikumast ilukirjandusest lubati muretseda ainult mõningaid E. Bornhöhe, A. Saali, J. Pärna ja veel mõne teise teoseid. Keelatuiks osutusid Fr. R. Kreutzwaldi raamatud. Nimestikes figureeris neist küll kaks: «Kalevipoeg» ja «Kilplaste imevärklid, väga kentsakad, maailmas kuulmata ja tänini veel üleskirjutamata jutud ja teod», kuid mõlemad olid lubatud väljaannetes, mis ammu müügilt lõppenud — «Kalevipoeg» 1862. a. ja «Kilplaste lood» 1872. a. trükkis. Teisi Kreutzwaldi teoseid otsime nimestikest asjatult. Täielikult puudusid nimestikest Fr. R. Faehlmanni, Fr. Kuhlbari, A. Reinvaldi, J. Bergmanni, A. Haava, Jakob Liivi, J. Tamme, K. E. Söödi, E. Petersoni ja rea teiste kirjanike raamatud. E. Vilde töödest oli esimeses nimestikus lubatud ainult kaks noorpõlvejutust «Mustad leegid» ja «Kuidas miljonäriks saab». Lisanimestikud lubasid küll mõningaid teisigi jutustusi

(«Kännud ja käbid», «Linda» aktsiad» jm.), kuid Vilde realistlikud teosed, sealhulgas 1902. a. ilmunud «Mahtra sõda», pidid jääma keelatuks.

Samas pakuti sääraseid «pärle» nagu «Kuld annike ehk väike ellovisi peeglike» (1875), «Ma rahvale üks veike kassuline jutturamat, kus sees kolm vägga illusad juttu on» (1866), «Hindrek ja Anna ehk mõrtsuka töö Liiva järve peal» (1895) ja nii kümnete kaupa.

Mis aga puutub ajalehtedesse-ajakirjadesse, siis neist ei lubatud ühtegi. Alles hiljem anti luba kahe ajalehe jaoks. Nendeks olid venestusmeelne «Valgus» ja samasuguse suunaga «Olevik».

Oigus oli arvustajal «Postimehes», kes nimestiku esimese osa ilmumisel kirjutas: «Kehvemad raamatute nimekirja, mis otstarbet nii vähe täidab, ei ole meil veel elades silma ette puutunud, kui eelolev».⁴⁵ Terava kriitikaga võttis nimestiku vastu ka ajakiri «Rahva Lõbu-leht».⁴⁶

Nimestike koostajate — truude tsaarisulaste eesmärk oli selge: kui me ei saa enam otseselt keelata kirjanduse levikut rahva hulgas ja raamatukogude asutamist, siis teeme seda oma nimestikega.

Kui aga säärares otse võimatutes oludes ometi raamatukogud ei lakanud täiesti eksisteerimast, siis annab see tunnistust sellest määratu suurest nõudmisest trükisõna järele, mis valitses rahva hulgas.

Paus uute raamatukogude asutamises, mis oli alanud 1887. aastaga, kestis 1891. aastani. Siit peale hakkas taas ilmuma uusi raamatukogusid, algul ükshaaval ja vaevaliselt, kuid alates sajandi viimastest aastatest elavamalt. Kujunenud olukorras toimusid kõige mõistlikumalt siiski need, kes ei läinud üldse asutamisluba küsima. Tõsi küll, niisugune raamatukogu, sarnanedes rohkem põrandaalusega, oli alatise paljastamis- ja sulgemisohus, tema lugejatering pidi piirduma ainult hästi tuntud inimestega. Eelisteks aga oli kõrvalejäämine ametivõimude «hoolitsusest» ning vabadus muretseda kirjandust oma äranägemist mööda.

Alljärgnevast tabelist näemegi, et vähemalt esialgu on ülekaalus loata tegutsevad raamatukogud.

Aasta	Raamatukogusid maal üldse	Nendest tegutsesid loaga
1890	45	14
1895	49	16
1900	79	47
1905	134	100

Tabelis on antud maal tegutsenud raamatukogud. Linnades olid ülekaalus raamatukaupluste raamatukogud, (1900. aastal 25), mida kitsendav 1890. a. määrus ei puutunud.

⁴⁵ V. R. Eesti raamatute nimekiri. «Postimees» 1900, 26. juuni.

⁴⁶ M. H. Neil päevil... «Rahva Lõbu-leht» 1900, nr. 7, lk. 430—433.

Nägime, et tsaarirežiim oli rahvaraamatukogude ümber pununud lausa raudse võrgu ahistavatest seadustest ning määrustest, piiranud nad politseiliku kontrolli ja otse raamatukogudes enestes tegutsevate nuhkidega järelevaatajate näol, et sellega trükisõna ja eriti progressiivset trükisõna eemaldada lugejaskonnast. Võis näida, et kõik katsed luua raamatukogud, mis oleksid vastanud rahva tõelistele huvidele, olid määratud nurjumisele juba eos.

Kuid väljapääse leidus ka sellisest olukorrast. See väjendus lugemisringide loomises.

Raamatute edasiandmine käest kätte oli tuttav juba varasematel aegadel ning selline kirjanduse ühiskasutamise moodus oli andnud tõuke esimeste rahvalike raamatukogude asutamisele. Kuid nüüd, uutes ajaloolistes tingimustes, kus raamatukogude vaba tegevus oli igati piiratud, omandasid lugemisringid hoopis kindlailmelisema organisatsiooni ja laiema leviku.

Lugemisringi põhimõte oli äärmiselt lihtne. Et keegi ei võinud keelata raamatute ostmist oma isiklikuks tarbeks, see oli kõigile selge. Ka ei saanud ükski seadus keelata oma isiklikku raamatut andmast naabrile või tuttavale ning saamast sellelt vastu mõnd teist. Isegi siis mitte, kui sellega tegeles juba suurem hulk inimesi. Ja nii koguneski teatud arv lugemishuvilisi, kes igaüks tõid kaasa raamatuid või ostsid need ühiselt, ning edasi hakkasid raamatud liikuma perest peresse ja käest kätte. See oligi lugemisring.

Niisiis oli lugemisringide näol otsekui tsaarivalitsuse kiuste leitud jälle tee, kuidas raamatuid elanikkonnale lähendada. Muidugi olid nad vaid aseaineks raamatukogudele, «raske aja asutused», nagu neid üldiselt nimetati. Lugemisringil ei saanud kujuneda kindlat kohta, kus oleks hoitud ühisraamatuid. Ei saadud korraldada koosolekuid, et loetud raamatuid ühiselt arutada. Säärane loata koosolek oleks kaasa toonud repressioone politseilt. Kuid sellest hoolimata on lugemisringid etendanud meie rahvaraamatukogude ajaloos tähtsat osa kui rahva leidlik vastus tsaarivalitsuse vägivallale. Mitmetest lugemisringidest võrsusid hiljem, kui olud muutusid veidigi vabamaks, juba laiemaid lugejate hulki hõlmavad raamatukogud. Lugemisringid aitasid säilitada ja rahva hulgas edasi kanda raamatute ühiskasutamise traditsiooni.

Tsaarivalitsuse reaktsiooniline poliitika raamatukogude valdkonnas kutsus üle Venemaa esile kõige ägedama protesti. Eriti teravaks muutus võitlus selle vastu 1905. aasta revolutsiooni päevil.

Bolševikud nägid väljapääsu revolutsioonis, tsaarirežiimi kukutamises, edasi — rahvahariduse ümberkorraldamises ja tõeliselt vabade raamatukogude loomises. Kodanlik-liberaalne liin seevastu aetas pearõhu kehtivate tagurlike seaduste vastu võitlemisele palvekirjadega, et saavutada osalisigi järeleandmisi. Selle suuna esindajateks olid kodanlik-liberaalsed semstvoté liikmed ja

rohkearvuliste hariduslike seltside esindajad. Tsaarivalitsus kuhjati sõna otseses mõttes üle rohkete nõudmistega — teha järeleandmisi ka raamatukogude valdkonnas.⁴⁷ Selliseid nõudmisi esines muuseas ka resolutsioonides, mis võeti vastu Eestis toimunud rahvakoosolekutel, nagu Viljandi karskusseltsis «Vabadus», Jõhvi karskusseltsis «Kiir» ja mujal.

Esimene Vene revolutsioon vapustas tsaarirežiimi alustagedeni. Revolutsioonilise võitlusega sõna otseses mõttes kisti valitsuse käest rida järeleandmisi. Muuhulgas oli valitsus sunnitud tegema järeleandmisi ka rahvahariduse ja raamatukogude osas.

1905. detsembris avaldas siseministeerium ringkirja 1890. aasta määruse tühistamise kohta. Nüüd olid rahvaraamatukogudel ühesugused õigused avalike raamatukogudega. 1906. a. anti ka koolide juures tegutsevatele rahvaraamatukogudele luba raamatuid ise valida. Ja 1907. a. järgnes uus samm: kaotasid kehtivuse avalike raamatukogude jaoks määratud keelatud raamatute nimesitid.⁴⁸ Nii avalikkudel raamatukogudel kui ka rahvaraamatukogudel võisid nüüd olla kõik raamatud, mis üldiste tsensuurimäärustega ei olnud keelatud.

Ka seltside avamiskorda tuli mõningaid muudatusi. Kubermanguvalitsuste juurde moodustati seltsiasjade komisjonid, kelle ülesandeks sai seltsidele tegevusloa andmine ja põhikirja kinnitamine. Viimane puudutas ka raamatukogusid: nende põhikirju ei kinnitanud enam siseministeerium, vaid eelnimetatud komisjon. Peale selle oli seltsidel võimalik tegevusse astuda lihtsustatud korras: tuli lihtsalt teatada seltsi asutamisest. Kui kahe nädala jooksul seltsiasjade komisjonist mingit teadet ei järgnenud, võidi tegevust alustada. Seda moodust kasutasid kõige enam lugemisringid. Kui aga sooviti asutada juriidiliste õigustega seltsi, muretseda näiteks kinnis- või vallasvara (raamatukogu puhul raamatuid), oli põhikirja kinnitamine vajalik üldise korra järgi.⁴⁹

Ometi olid loetletud järeleandmised vaid osalised. Revolutsiooni taandumise õhkkonnas püüdis tsaarivalitsus neidki saavutusi järk-järgult miinimumini kärpida.

Kõigepealt ei kiirustanud võimud sugugi 1890. a. määruse tühistamise teatavakstegemisega. See avaldati küll Riia õpperingkonna häälekandjas⁵⁰, kuid raamatukogusid sunniti ikka endist

⁴⁷ К. И. Абрамов, и В. Е. Васильченко, История библиотечного дела в СССР (до 1917 года). Москва 1959, lk. 144.

⁴⁸ «Правительственный вестник», 1907, 12. февр., lk. 3.

⁴⁹ Seadused seltside ja ühenduste, kutseühisuste, koosolekute ja kongresside, avalikkude raamatukogude ja lugemisetubade kohta ühes täiendavate seletustega ja palvekirjade ning teadaannete eeskujudega. Koost. A. Jung. Tartu 1910, lk. 6.

⁵⁰ Об отмене правил 15 мая 1890 г. о бесплатных народных читальнях и об оставлении прежнего порядка пополнения книгами ученических библиотек народных училищ. Распоряжение МНП 6 II 1906. — «Циркуляр Рижского учебного округа», 1906, № 3, lk. 122.

viisi haridusministeeriumi nimekirjadest kinni pidama. Viivitamist põhjendati sellega, et maal on kehtimas sõjaseadus.⁵¹ Veel 1907. a. algul polnud raamatukogudel küsimuses täit selgust. Mitmel korral pöörduti kubeneri poole: kas tohitakse ikka ise midagi valida või mitte.⁵²

Kui lõpuks raamatute ostuks enam takistusi ei tehtud, jäi veel küllalt hädaohtlikke momente.

Senine eeltsensuur, mis haaras eestikeelse trükitoodangu tervikuna, oli asendatud järeeltsensuuriga. See tähendas, et raamatud võisid küll ilmuda, kuid neid jälgisid tsensorite valvsad silmad. Ilmus midagi säärast, mis näis neile «kahtlasena» ja «riigi aluseid õonestavana», keelati ning korjati selline raamat jalamaid ära. Korjati ära mitte üksnes müügilt, vaid ka raamatukogudest. Just see asjaolu oli raamatukogude olemasolule suureks hädaohuks. Piisas vaid ühe «keelatud» raamatu leidmisest, ja raamatukogu ootas sulgemine. Ettekääne oli olemas — ta levitas ju valitsusvastast kirjandust. Eestikeelsetest raamatutest olid keelatud: S. Diksteini «Millest inimesed elavad?» (ilmunud 1906. a. Peterburis), K. Kautzky «Vene revolutsiooni edasiviivad jõud ja tuleviku teed» (Peterburi 1907), Mihkel Martna M. Jürissoni varjunime all ilmunud «Punased aastad Eestis», M. Termanni «Usk ja klassilised vastuolud» ning rida teisi⁵³. Neile lisandusid veel tohtu pikad venekeelse kirjanduse nimestikud.

Ja ega ainult keelatud raamatud põhjustanud raamatukogu sulgemist. Politsei korraldas raamatukogudes sageli läbiotsimisi, ja kirjandus, mis ei meeldinud, viidi omavoliliselt minema. Tartus «Karskuse Sõbra» raamatukogus 1911. a. korraldatud läbiotsimisel kõrvaldati F. Lieberi «Rahvavabadus ja omavalitsus», K. Kautzky «Riigikorra edenemine Lääne-Euroopas», A. Dodeli «Talupojad, töölised ja õpetlased», F. Tuglase (tollal veel Mihkelsoni) «Hingemaa»⁵⁴. Ometi olid need täiesti lubatud teosed. Paide karskusseltsi raamatukogus, kus 1909. aastal käis revideerimas kubeneri Korostovets isiklikult, kõrvaldati rida W. Bölsche, E. Haeckeli, Wilhelm Meyeri jt. teoseid⁵⁵. Läbiotsimised toimusid Tallinna linna raamatukogus⁵⁶ ja mitmel pool mujal.

Endiseks jäi ka raamatukogu avamise kord. Olenes täielikult kubeneri «armulikkusest», kas raamatukogu asutamist lubada või mitte. Ükski seadus teda ei piiranud. Endiselt nõuti raamatukogu eest vastutajat, kes pidi olema kubeneri silmis täiesti riigiustav.

⁵¹ Raamatukogude asutamine... «Päevaleht» 1907, 13. aug.

⁵² Väandra karskusselts «Hällik» — Riia õpperingkonna kuraatorile. 1907. — ENSV RAKAL, f. 384, nim. 1, s.-ü. 1275, leht 500.

⁵³ Справочная книга о печати всей России. Сост. Д. В. Вальденберг. Санктпетербург, 1914, lk. 259.

⁵⁴ «Karskuse Sõbra» raamatukogust... «Postimees» 1911, 9. mai.

⁵⁵ V. Krabi, Paide seltskondliku elu arenemisteelt. Paide 1935, lk. 30.

⁵⁶ A. Sibul, Tallinna Keskraamatukogu. «Raamatukogu» 1933, nr. 1/2, lk. 90.

Juhtus algatajate seas olema mõni kahtlusalune isik, jäi luba saamata. Nii mitmedki seltsid taotlesid luba korduvalt rea aastate kestel, kuid see jäigi saamata kuni tsaarivalitsuse lõpuni. Sellisteks olid Eestimaa Rahvahariduse Selts, kes kavatses rahvaraamatukogu asutamist Tallinna⁵⁷, raamatukoguseltsid Kundas, Vihterpalus⁵⁸ jm.

Ning et valitsuse järeleandmine kohustuslike nimekirjade kaotamise näol oli vaid pettemanööver, näitas sündmuste edaspidine käik. Eriti viis võimused ärevusse alanud uus revolutsiooniline tõus.

Meenutagem, et koolide juures tegutsevad rahvaraamatukogud said 1906. aastal avalikkude raamatukogudega ühesugused õigused. Ent juba 1911. a. alustas haridusministeerium selle määruse läbivaatamist. Nõutati arvamusi mitmesugustelt rahvakoole juhtivatelt asutustelt. Eestimaa kubermangu rahvakoolide direktori ettepanek oli resolootne: 1) keelata seltsidele ja üksikisikutele üldse igasugune raamatukogude asutamine, 2) raamatukogud koondatagu täiesti koolide juurde, kus nende jaoks tuleb jälle kehtestada endine komplekteerimiskord.⁵⁹

1912. a. algul soovitas siseministergi haridusminister L. Kassole piirata rahvaraamatukogude tegevust.⁶⁰ Oma kirjas kurdab siseminister, et sotsiaaldemokraadid oskavad propagandatöös oskuslikult kasutada legaalset trükisõna. Kõiki raamatuid otseselt keelata ei saavat, kuid riigi alustugedele mõjuvat selline propaganda hävitavalt. Ja seepärast peabki siseminister vajalikuks revolutsioonilise propaganda vastu suunatud abinõuna taastada endine komplekteerimiskord.

See sai teoks juba 1912. a. maikuu. Rahvaraamatukogud koolide juures tohtisid osta jällegi ainult seda, mida haridusministeeriumi nimestikud neile ette kirjutasi. Taheti osta midagi väljaspoolt nimestikke, pidi nõutama luba rahvakoolide inspektorilt.⁶¹

Sama plaanis 1913. a. siseministeerium temale alluvate raamatukogude osas,⁶² ent see jäi teostamata, nähtavasti kartusest võimalike tagajärgede ees: oli ju haridusministeeriumigi vastav korraldus üle Venemaa esile kutsunud tohutu protestilaine.

Niisiis oli jälle kujunenud vahe kummalegi ministeeriumile alluvate raamatukogude vahel. Toetust ei tulnud ei sise- ega haridusministeeriumilt. Küll aga püüdsid mõlemad rakendada

⁵⁷ Ei anta luba. «Päevaleht» 1912, 6. veebr.

⁵⁸ Kubermangu seltsiasjade koosolekul... «Postimees» 1913, 16. märts.

⁵⁹ Eestimaa kubermangu rahvakoolide direktor — Riia õpperingkonna kuraatorile. — ENSV RAKA, f. 384, nim. 1, s.-ü. 1275, leht 520.

⁶⁰ Siseminister — haridusministrile. 9. veebr. 1912. — NSVL RAKAL, f. 733, nim. 201, 1912, s.-ü. 426, leht 1.

⁶¹ E. Звягинцев, Правовое положение народных библиотек за 50 лет. Москва 1916, lk. 41.

⁶² Siseminister — haridusministrile 12. mail 1913. — NSVL RAKAL, f. 733, nim. 201, 1912, s.-ü. 426, leht 6.

raamatukogusid oma ideede teenistusse — haridusministeerium otsesemalt ja siseministeerium kaudsemalt politseilike repressioonide kaudu.

Ent siiski ei suutnud isevalitsus peatada raamatukogude arenemist. Üldmajanduslikud ja kultuurilised eeldused raamatukogude arenguks olid muutunud soodsamaks. Vajadus raamatute ühiskasutamise järele oli kasvanud suuremaks kui kunagi varem. Olude kogusumma andis raamatukogudele impulsi, millega võrdselt nende varasemas arenguloos ei leidu. Alates 1906. aastast on raamatukogude asutamine vabanenud otsekui mingi paisu tagant. Kümnekonda asutamistihedat aastat esimesest vene revolutsioonist kuni maailmasõjani tähistas 336 uut raamatukogu, neist linnades 89 ja maal 247. See oli tagajärg, milleni ei küündinud eelmised aastakümned nende kogusummaki. Ja see toimus kõik takistuste õhkkonnas, mis tulid kubernerilt ja politseilt, haridusministeeriumilt ja selle kohapealsetelt võimudelt. Sellest mõistame raamatukogu tähtsust. Tarvitses välisoludel vaid natukenegi parandada, kui uue puhangua veeres üle maa raamatukogude asutamislaine.

Nii jäidki raamatukogud tsaaririigis äärmiselt mahasurutud olukorda. Neid piirasid kümned määrused ja tsirkulaarid, neid jälgisid sandarmid, inspektorid, preestrid ja nuhid.

Kuid rasketele tegutsemistingimustele vaatamata andsid rahvaraamatukogud oma parima. Otsekui tsaarirežiimi kiuste levis nende kaudu laiaesimesse rahvahulkadesse teadmiste levitaja — raamat.

Alles Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon, purustades pehkinud ühiskondliku korra ja tühistades selle aheldavad määrused; avas rahvaraamatukogudele laia ning avara arengutee.

ПРАВОВОЕ ПОЛОЖЕНИЕ ЭСТОНСКИХ НАРОДНЫХ БИБЛИОТЕК ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIX И НАЧАЛЕ XX ВЕКА

К. Вескияги

Резюме

В 60—70 годы XIX века в общественном развитии Эстонии произошли большие сдвиги. Все увеличивающиеся потребности в просвещении и культуре вызвали значительный подъем в области библиотечного дела. В начале 80-х годов в сельских местностях было уже около 150 народных библиотек.

Положения, определяющие правовое положение библиотек в России, основывались на уставе о цензуре, утвержденном в

1865 году (для библиотек, которые подчинялись Министерству внутренних дел), и на распоряжении Министерства народного просвещения 1867 года (для библиотек при начальных школах). То обстоятельство, что начальные сельские школы в Прибалтийских губерниях до 1886 года Министерству народного просвещения не подчинялись, создало для здешних библиотек особое положение: для открытия библиотек при начальных школах не требовалось разрешения от Министерства народного просвещения. Но для библиотек, находящихся вне школ, действовали все законоположения, касающихся библиотек, которые подчинялись Министерству внутренних дел. Поэтому учителя ограничивались при основании библиотек разрешением от волостных правлений, приходских и фохтейских судов, но чаще всего библиотеки работали, не имея на то никакого официального разрешения.

В 1886 году все школы Прибалтийских губерний были подчинены Министерству народного просвещения. Это означало и введение распоряжения Министерства народного просвещения от 1867 года о публичных библиотеках при начальных училищах. Официальное разрешение на открытие получили лишь немногие библиотеки. Библиотеки, не получившие разрешения, были закрыты.

В 1890 году Министерство внутренних дел утвердило правила для народных библиотек, которые вызвали новые затруднения. Например, согласно четвертому параграфу правил, народные библиотеки могли приобретать только произведения, одобренные Ученым Комитетом Министерства народного просвещения. Если эти реакционные правила были тормозом для развития народных библиотек России в целом, то на национальных окраинах, в том числе в Эстонии, они сделали библиотечное дело совсем бесперспективным. Причина этого заключалась в том, что Министерство народного просвещения занималось лишь книгами на русском языке, не затрагивая совсем литературы на грузинском, армянском, татарском, латышском, эстонском и др. языках. Упомянутые правила были такими, что даже местные власти не умели их применять. Поэтому все ходатайства на открытие библиотек возвращались, и в 1890—1895 годы ни одна новая библиотека не получила разрешения на открытие.

Лишь в 1896 году распоряжением Министерства народного просвещения на особый комитет Попечительского совета Рижского учебного округа была возложена задача рассматривать книги на эстонском и латышском языках. Но для особого комитета Попечительского совета эта работа была не под силу. Поэтому попечитель Рижского учебного округа обратился в 1897 году в Министерство народного просвещения и предложил передать рассмотрение книг местным цензорам.

В таком же затруднении был лифляндский губернатор, которого буквально перегрузили заявлениями об открытии новых

библиотек. По предложению губернатора в задачу Особого комитета учебного округа входило бы только утверждение предъявленных кураторами каталогов библиотек.

На основании предложения лифляндского губернатора Министерство внутренних дел начало подготавливать новый законопроект для библиотек национальных окраин. По этому проекту запрещалось иметь книги только на местном языке, и литература на русском языке должна была составлять, по меньшей мере, 50%.

В 1900 году вышел первый список «дозволенных» книг на эстонском языке. Вместе с четырьмя приложениями, которые были опубликованы в 1901—1905 гг., библиотекам разрешалось приобретать всего 558 книг. Но лишь около ста книг служило приобретения. Остальные $\frac{4}{5}$ составляли реакционные брошюры, восхваляющие «царя, веру и отечество».

В декабре 1905 г. Министерство внутренних дел отменило правила 1890 г.

Дальнейший ход событий показал, что уступка правительства была лишь временным маневром. В начале 1912 г. министр внутренних дел рекомендовал министру народного просвещения ограничить деятельность народных библиотек. В своем письме он жаловался, что социал-демократы умеют хорошо использовать в пропагандистской работе легальную печатную продукцию. И поэтому министр внутренних дел считает необходимым восстановить прежний порядок комплектования библиотек. Это было введено уже в мае 1912 года.

Таким образом, народные библиотеки в царской России находились в самых тяжелых условиях.

Только Великая Октябрьская Социалистическая революция, свергнув старый режим и отменив его жестокие законы, открыла перед народными библиотеками широкий путь развития.

DIE JURIDISCHE LAGE DER ESTNISCHEN VOLKS- BIBLIOTHEKEN IN DER 2. HÄLFTE DES 19. JH. UND AM ANFANG DES 20. JH.

K. Veskimägi

Zusammenfassung

In den 60er—70er Jahren des 19. Jh. vollzogen sich im estnischen gesellschaftlichen Leben gewaltige fortschrittliche Wandlungen. Die ständig wachsenden Bildungs- und kulturellen Bedürfnisse des Volkes riefen auch einen Aufschwung im Bibliothekswesen hervor. Anfang der 80er Jahre gab es auf dem Lande etwa 150 Büchereien.

Die die Bibliotheken betreffenden Gesetze in Rußland beruhten auf dem 1865 in Kraft getretenen Zensurreglement (für die dem Ministerium des Innern unterordneten Büchereien) und der Verordnung des Ministeriums für Volksbildung von 1867 (für Schulbüchereien). Der Umstand, daß die Schulen für Bauernkinder in den Baltischen Gouvernements bis 1886 nicht dem Ministerium für Volksbildung unterstellt waren, schuf für die hiesigen Büchereien eine Sonderstellung: für diejenigen. Büchereien, die bei den Schulen arbeiteten, bedurfte es keiner Erlaubnis seitens des Ministeriums für Volksbildung. Wohl aber galten für die außerhalb der Schulen arbeitenden Büchereien all die Verordnungen, die die dem Ministerium des Innern unterstellten Büchereien betrafen. Daher beschränkten sich die Lehrer bei der Gründung einer Bibliothek auf die Zustimmung der Gemeindeverwaltung, des Kirchspielgerichts oder des Ordnungsgerichts, am häufigsten aber arbeiteten sie ohne amtliche Erlaubnis.

Im Jahre 1886 wurden alle Schulen in den Baltischen Gouvernements dem Ministerium für Volksbildung unterstellt. Damit trat auch die Verordnung des Ministeriums für Volksbildung von 1867 in Kraft. Es gelang nur wenigen, eine Erlaubnis für ihre Tätigkeit zu beschaffen. Diejenigen Büchereien, die sie nicht bekamen, wurden geschlossen.

Im Jahre 1890 veröffentlichte das Ministerium des Innern einen Erlaß, der neue Beschränkungen mit sich brachte. Die größten Hindernisse enthielt der vierte Paragraph: die Volksbüchereien durften sich nur diese Bücher anschaffen, die vom Gelehrten Komitee des Ministeriums für Volksbildung genehmigt waren. Wenn diese reaktionäre Verordnung sich schon äußerst hemmend auf die Entwicklung der Volksbüchereien in ganz Rußland auswirkte, so machte sie die Tätigkeit der Büchereien in nationalen Grenzgebieten völlig aussichtslos. Der Grund dafür lag darin, daß das betreffende Ministerium sich nur mit russischer Literatur befaßte und die Bücher in georgischer, armenischer, tatarischer, lettischer, estnischer Sprache außer acht ließ. Den Erlaß von 1890 konnten sogar die örtlichen Behörden auf keiner Weise anwenden. Deshalb wurden alle Eröffnungsgesuche abgelehnt, und von 1890 bis 1895 bekam nicht eine einzige neue Bücherei die Erlaubnis zur Eröffnung.

Erst im Jahre 1896 wurde laut Anordnung des Ministeriums für Volksbildung dem Sonderausschuß des Kuratoriumrates des Rigaer Lehrbezirks die Aufgabe erteilt, die estnischen und lettischen Bücher durchzusehen. Der Sonderausschuß war jedoch dieser Arbeit nicht gewachsen. Aus diesem Grunde wandte sich der Kurator des Lehrbezirks 1897 an das Ministerium für Volksbildung mit dem Vorschlag, die Kontrolle über die Bücher in die Hände der Zensoren zu legen.

In der gleichen Not befand sich auch der Livländische Gou-

verneur, der von allen Seiten mit Erlaubnisgesuchen überhäuft wurde. Gemäß dem Vorschlag des Gouverneurs sollte die Aufgabe des Sonderausschusses des Lehrbezirks nur in der Bestätigung des von dem Betreuer der Bibliothek vorgelegten Katalogs bestehen.

Auf Grund der Vorschläge des Livländischen Gouverneurs begann das Ministerium des Innern einen neuen Gesetzentwurf für die Büchereien in Grenzgebieten vorzuschreiben. Den Büchereien wurde der Besitz nur landessprachlicher Bücher verboten, die russische Literatur sollte wenigstens 50% des Gesamtbestandes ausmachen.

Im Jahre 1900 erschien das erste Verzeichnis der estnischen «genehmigten Bücher». Gemäß diesem erlaubte man den Büchereien nur 558 Bücher. Etwa hundert waren es wirklich wert, käuflich erworben zu werden. Die übrigen $\frac{4}{5}$ waren reaktionäre Büchlein, die «Zaren, Glauben und Vaterland» verherrlichten.

Im Dezember 1905 veröffentlichte das Ministerium des Innern ein Rundschreiben über die Aufhebung der Verordnung von 1890. Daß die Nachgiebigkeit der Regierung hinsichtlich der Abschaffung der Pflichtverzeichnisse nur ein Täuschungsmanöver war, zeigte der spätere Verlauf der Ereignisse. Anfang 1912 empfahl der Minister des Innern dem Minister für Volksbildung, der Tätigkeit der Bibliotheken bestimmte Grenzen zu ziehen. In seinem Brief beklagt sich der Minister des Innern darüber, daß die Sozialdemokraten es verstehen, in der Propagandaarbeit das legale gedruckte Wort gewandt zu benutzen. Und deshalb hielt der Minister des Innern es für nötig, als ein Mittel gegen die revolutionäre Propaganda, die ehemalige Komplektierungsordnung wiederherzustellen. Schon im Mai 1912 wurde es verwirklicht.

So befanden sich die Bibliotheken im zaristischen Rußland in einer äußerst unterdrückten Lage. Erst die Große Sozialistische Oktoberrevolution, die die vermoderte Gesellschaftsordnung beseitigte und deren einengende Verordnungen abschaffte, schuf für die Volksbüchereien einen breiten Entwicklungsweg.